

Földes Györgyi

„Nekem a kommunizmus is vallásom...”

Balázs Béla 1919-ben

Balázs Béla 1919-es tevékenységéről, és főként annak a Tanácsköztársaság idejére eső részéről, – a népbiztosságon betöltött posztjáról és különösen a Vörös Hadseregbeli harcokban való részvételről – nem sokat tudunk, szemben az 1918-as évvel, amikor is az őszirózsás forradalmat illetően sok mindent részletesen lejegyzett. Az előző évben hosszasan beszámolt ugyanis a Babits-csal és Jászival megalakítandó antimilitarista és nacionalizmusellenes „Európa lovagjai” (később: „Európa szolgái”)-korról, amely a szellemi és erkölcsi arisztokráciát fogná egybe, a lánchídi és dunakorzói eseményekről és főként a többszöri, nagyon magas rangú, holott nem hivatalos minőségben végzett, inkább „botcsinálta” szervező tevékenységéről a Nemzeti Tanácsban (többek között: volt a katonatanács egyik intézője, karhatalmat küldött a fosztogatók ellen, városparancsnokot nevezett ki; rábízták az Országos Propagandabizottság megszervezését stb.)

Az 1919-es év életeseményeit nem ismerjük ilyen pontossággal – nagy vonalakban annyit tudunk, amennyit Balázs később (ön)életrajzában – egyes szám harmadik személyben – magáról megírt (s ezt egészítjük majd ki hiányos naplójából, [levelekből](#), cikkekből és interjúkból rekonstruálható más adatokkal): „Az októberi őszirózsás forradalom napjaiban munkára jelentkezett a Nemzeti Tanácsnál. De rögtön visszavonult, amint kormány lett belőle. Viszont, mikor Budapesten megjelent az orosz kommunisták első emisszáriusa, dr. Weissbrod, a vöröskeresztes orvos, az Balázsék lakásán tartotta illegális összejöveteleit. (Akkori felesége, dr. Hajós Edith oroszul beszélt.) Mikor a Károlyi-kormány megverette és lecsukatta a magyar kommunista vezetők egy részét, az illegálisok közül Szamuely Tibort, Stern Jolánt, Hevesi mérnököt Balázs Béla bújtatta részben saját lakásán, részben barátainál. (Hevesi Balázs mostani feleségénél rejtőzött, Szamuely dr. Spitz Renénél, Balázs egy barátjánál.) A Tanácskormány kikiáltásának első napjától fogva a kultusznépbiztosságon dolgozott, mint a művészeti és irodalmi főosztály vezetője. (A színházak intendánsa és az írói direktórium elnöke volt.) – Májusban, mikor a Vörös Hadsereg helyzete veszélyessé lett, a frontra jelentkezett, és a fronton harcolt, mint sorkatona. Előbb Antal Márk ütegében, azután a Verbőczy-zászlóaljban. Rakamaznál volt az utolsó napig. Csak decemberben sikerült feleségével (Hamvassy Anna Lukács György népbiztos mellett mint a népbiztosság politikai titkára dolgozott) Bécsbe

menekülnie, ahol rögtön jelentkezett a magyar kommunista párt központi bizottságánál. Feleségét felvették a pártba, de őt csak mint szimpatizálót. Az oka ismeretlen és érthetetlen.”¹

Először is derítsünk fényt a viszonylagos információhiány egyik okára: naplójában (amelynek nagy része 1982-ben nyomtatásban is megjelent) alig találunk valamit erről az évről. 1919-ben ugyanis szerepel benne egy nagy ugrás: a Vörösmarty Akadémia megalakulása (1918. december 1.) után a következő bejegyzés 1919 december 4-én történik meg. Balázs ugyan az utóbbi szöveghelyen azt írja, vezetett naplót a Papnöveldeben, bujkálása első szakaszában is (és onnan is kezdi beszámolóját), de mi a szóban forgó részt nem ismerjük, ez a füzet(rész) eltűnt, elveszett. Kérdés, hogy benne miről számolt be, csak a bujkálásról vagy előtte az aktív politikai szereplésekről és a tényleges fegyveres küzdelemről is, illetve hogy az utóbbi esetben utólag tette-e ezt meg, vagy a legnagyobb felfordulásban is jutott ideje, energiája lejegyezni a vele történeteket. (Az elkallódás egyébként nem kivételes eset a Balázs-napló történetét illetően, az 1911 júliusától 1917 júliusáig tartó időszakra vonatkozó jegyzeteket is csak 1965-ben találták meg Balázs Béla nagybátyjának könyvei között, illetve az 1917 júliusa és 1918 novembere között zajlott eseményeket rögzítő részt is csak onnan ismerjük, hogy a rendőrség a Tanácsköztársaság lefoglalta a naplót, és másolatot készített róla – az eredeti füzet viszont ugyancsak elveszett, és nem került elő.)²

Ha Balázs egyáltalán beszámolt a Tanácsköztársaság idején betöltött szerepéről, a hiányzó jegyzetanyagnak is még az 1919-es hányattatások és kalandok során, november előtt kellett eltűnnie (vagy az író eldugta), ugyanis a már említett, a rendőrség által elkobzott anyag sem tartalmazott „dehonesztálóbb” részeket az 1918-ban, az őszi forradalom alatt történeteknél: ez A Nap című újságnak a lefoglalt iratokról szóló beszámolójából derül ez ki egyértelműen (a *Lefoglalta a rendőrség Balázs Béla forradalmi naplóját. Kórkép a Károlyi-bolsevizmusból* című cikkében): „A budapesti rendőrség lefoglalta Balázs Béla (dr. Bauer Herbert) író naplóját, mivel kötelességének tartotta minden dokumentum átvizsgálását, ha az a kommunizmus titkos rugóira és főszereplőinek tisztázatlan cselekvéseire vonatkozik. Balázs

¹ Balázs Béla hagyatékában több önéletrajzi vázlat maradt fenn, ezek egyikét Balázs saját maga javította, illetve egészítette ki. Az életrajz gépírási alapszövegét — Balázs körülbelül húsz, utólagos korrekciója nélkül — megjelent a Filmvilág 1964. június 1-én megjelent számában. *Egy nagy pálya emlékezete — Balázs Béla életrajza* címmel (VII. évf. 11. szám, 12—14. lap). Az itt olvasható a teljes, kiegészített verzió. Közzétette: Demény János: *Balázs Béla önéletrajza*, Tiszatáj, 1965/5. 382–384. http://tiszataj.bibl.u-szeged.hu/3668/1/tiszataj_1965_005_382-384.pdf

² „Balázs Béla hagyatéka kéziratárunk egyik legterjedelmesebb írói hagyatéka, holott nyilvánvaló, hogy a meglevő anyag csak töredéke a teljesnek. Hányatott élete során, többszörös emigrációban több dokumentum vesztett el, mint amennyi általában elvesz egy-egy író életében.” F. Csanak Dóra: *Balázs Béla hagyatéka az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában* (a MTAK kéziratárának katalógusai, Bp., MTA, 1967, 11–12.).

annyira jelentős szereplője volt, mint Lukács György kedveltje, a közoktatási népbiztosságnak, hogy irodalmi nézőpontok híján ugyan, de minden sor írása érdekelte a rendőrséget.”³ Az újságíró meglebegteti a szenzációéhes olvasó számára, hogy találhatók a dokumentumban a „bűnüggyel” kapcsolatban nem lévő, „rendkívül érdekes adatok, személyes támadások, furcsa leleplezések is”, de csak a rendőrség által lemásolt részletből idéz, és kizárólag 1918-as történeteket: az „Európa lovagjai”-kört, a dunakorzói és a lánchídi ostromot, a ~~radikális~~ Radikális párt-Párt kritikáját, illetve Balázs ekkori gyors politikai felemelkedését a Nemzeti Tanácsnál, szimptomatikusnak tekintve azt a két, ekképpen összerosott forradalom kaotikusságát és résztvevőinek „beteges gonoszságát” illetően.

Vasárnapi Kör

Tehát mit tudunk még? Elsősorban a kontextust érdemes felvázolnunk. Balázs Béla a Vasárnapi Kör tagja, házigazdája, amely úgy „futott neki” az 1919-es évnek, hogy egyrészt épp az előző évben töltődött fel a régi tagok mellé érkező tehetséges fiatalokkal (Gergely Tibor, Káldor György, Radványi László, Tolnay Károly), és ekkor született meg a terv, hogy az *Előadások a szellemi tudományok köréből* című előadássorozatot beolvassák a Társadalomtudományi Társaság Szabadiskolájába, de erre az egyesülésre már nem kerül sor.⁴ Másrészt, mint ismeretes, már az őszirózsás forradalom alatt „politizálódnak” a Vasárnapi Kör tagjai, s a két forradalom idején általában is – Ritoók Emma kivételével – részt vállaltak a közügyekből. Ennek „csúcspontja” a Tanácsköztársaság, amelynek során Lukács György közoktatási népbiztos lesz (Varga Jenő pedig pénzügyi népbiztos), s a közoktatási népbiztosság keretében (amely mintegy kulturális és oktatási minisztériumként működik) kap feladatokat Antal Frigyes, Balázs Béla, Fogarasi Béla, Gergely Tibor, Hauser Arnold, Lesznai Anna, Lorsy Ernő, Rényi (Gyömrői) Edit; Fülepét és Mannheimet pedig egyetemi tanárrá nevezik ki (bár órákat itt Antal Frigyes, Fogarasi, Varjas Sándor és Wilde János is tartottak). A Tanácsköztársaság megdöntése után Fülepen és Ritoók Emmán kívül mind emigrációba kényszerültek, s Bécsben – noha már kevésbé rendszeresen – szintén tartottak találkozókat, sőt, új tagokkal is bővült a kör.⁵

³ A Nap, 1919. nov. 29., déli kiadás. (A naplómásolatban mellékelten e cikkről is található gépiratmásolat az OSZK Kézirattárában – Fond 134/69.)

⁴ (Az együttműködésnek egyéb megnyilvánulásai az 1918-as *Konzervatív és progresszív idealizmus*-vita és Lukács hozzászólása a Huszadik Század nemzetiségi vitájához voltak.) Vö: *A Vasárnapi Kör*. szerk. bev. és jegyzetek: Karádi Erzsébet és Vezér Erzsébet, Bp., Gondolat, 1980, 9.

⁵ Új tagok: Gábor Andor és felesége, Halpern Anna, Rudas Zoltán, Lázár Mária (osztrák költőnő, Balázs barátnője), Rávai József, Sinkó Ervin és felesége, Rothbart Irma. Alkalmanként Ferenczy Béni, Lena Grabenko (Lukács volt felesége), Karikás Frigyes, Berger Tivadar, Hans Eisler és felesége, Lotte Demant is ellátogatott a társaságba. Elmaradt azonban tőlük Hauser és Mannheim. Vö. *A Vasárnapi Kör*, i. m.

Ami politikai nézeteiket illeti, nem létezett egységes vasárnapos politikai nézőpont; mint Lukács 1958-as visszaemlékezésében elmondja, a tagok többsége a Károlyi képviselte politikai elveket, a nyugati demokráciát tekintette irányadónak, ezzel szemben ő azt az álláspontot képviselte, hogy ebben az esetben a nyugati demokráciáktól nem fogja őket megvédeni senki, és inkább az 1917-es orosz forradalom mutat számára irányt. Rényi (Gyömrői) Edit pedig tanácsalanságról és tájékozatlanságról számol be: „Nagy hazugság volna, ha azt mondanám, hogy kommunisták voltunk. A dolgok kaotikusak voltak nekünk. Hogy egy példát mondjak. Mikor Károlyi hatalomra került, mindenki nagyon lelkes volt, csak én nem értettem, hogy miért nevezik azt forradalomnak, hogy Károlyi a főherceg kezéből elfogadja a kinevezést. Itt valami nem stimmel. Erre rám rohantak, hogy ellenforradalmár vagyok.” Lesznai Anna végképp elutasítja ezt a véleményt: szerinte legfőképpen a szerelemfilozófiáról esett szó még a legnagyobb krízisek között is, továbbá: „A csoport politikai attitűdjét durván » baloldali beállítottságúnak « lehetne jellemezni, helyesebb azonban, ha azt hangsúlyozzuk, mennyire apolitikusak voltak valamennyien. A csoport valójában inkább hasonlított vallási gyülekezetre, mint politikai klubra.” S valóban, Balázs is több ízben leszögezi, neki a kommunizmus nem politikai meggyőződése, hanem a hite, a vallása. Egy Ritoók Emmának címzett levélben az őskeresztények „kommunizmusához” csatlakozva jelöli ki a kommunizmust „az emberi spiritualizálódás egyetlen útjaként”, a magántulajdonra épülő társadalmat (értsd: kapitalizmust) pedig a Szentháromság elleni vétekként. Lesznai pedig felidéz egy fontos beszélgetésüket (ugyanazt, amelyet regényében is szerepeltet), eszerint nem csak ő helyezte metafizikai síkra (is) a forradalom hozta megváltást, hanem Lukács is: „Jó, mondtam, az emberek üdvözülni fognak, ha ti megváltjátok a világot, de mi lesz a többi kreatúrával? Mi lesz a növényekkel, az állatokkal? Tudod, hogy én nem akarok nélkülük üdvözülni. Mire Lukács azt mondta: » Még a kövek is üdvözülni fognak «.” Ám ez nem jelentett teljes egyetértést Lukács és például Balázs között, mert Lukácsot – aki szigorúbban teoretikus (—ideológiai, illetve morálfilozófiai—) alapokra helyezkedett, ugyanakkor fontosnak tartotta bizonyos esetekben pártpolitikai elveket is követni – bosszantotta Balázs szerinte inadekvát módon kialakított, hit jellegű kommunizmusa, amint azt el is mondta időskori interjújában: „Balázs politikailag baloldali volt, ellenben világnézeti alakulás nem ment végbe benne, vagyis régi világnézetét beleépítette a hivatalos kommunizmusba. Ezzel egy olyan dualitás jött létre, amelyet sem teoretikusan, sem művészileg nem bírtam elviselni.”⁶ (Ezért éppen ő volt, aki nem támogatta Balázs felvételét a

⁶ Lukács György: *Életrajz magnószalagon*. In: Uő: *Megélt gondolkodás. Életrajz magnószalagon*. Magvető, Bp., 1989. 209–210. 12.)

kommunista pártba.) De ez az egyet nem értés és közösséget nem vállalás visszafelé is igaz: Balázs már kint a bécsi emigráció idején Lukács gyakorlati pártügyekben való túl aktív részvételét rosszallja *Naplójában* (sőt, szégyelli korábbi barátját), s megfogalmazza, miszerint neki művészként nem ügye, nem életfeladata a politika, s innentől kezdve nem kér részt belőle: „Nekem a kommunizmus is vallásom, és nem politikám. És ezentúl csak művész akarok lenni, semmi más!”⁷

Funkcionárius

A szakszervezettel párhuzamosan, de mint kinevezett állami irányítószerv működött az Írói Direktórium – mai szóval: végrehajtóbizottság – és az Írói Választmány. Balázs az előbbiben kapott posztot, ami éppen kárpótolhatta az 1918-as év nagy csalódásáért,⁸ a Vörösmarty Akadémiából való kimaradásáért: már az öttagú első Írói Direktóriumba is bekerült, s ugyanígy a későbbi, tizenegy tagúba is⁹, ahová heten a volt (és betiltott) Vörösmarty Akadémiából érkeztek (Babits Mihály, Barta Lajos, Biró Lajos, Kassák Lajos, Móricz Zsigmond, Révész Béla és Szini Gyula), rajtuk kívül Balázs Béla, Komját Aladár és Osvát Ernő vett benne részt, illetve hivatalból Lukács György népbiztos.¹⁰ Ottani működését tulajdonképpen ugyanazon művészetfilozófiai elvek jellemzik (antiimpresszionizmus a szó „bécsi”, kiterjesztett értelmében, a lezárt formák és a nagy stílus igézeteigézete), mint az 1910-es években mindvégig – és nem csupán az övét, hanem bizonyos értelemben számos vasárnaposét, Lukácsét, Fülepét, Mannheimét, Hauser Arnoldét: „A művészetből ki fog veszni, nem a diktatúra erejénél fogva, minden frivol, szellemeskedő, játékos impresszionizmus és úgy, ahogy a cselekedetekben csak az egészen fenntartás nélküli tetteknek, töretlen hiteknek lesz becsük, és a művészetben is régi nagy korok nagy stílusait elérő nagy stílust fog produkálni a kommunizmus szellemének biztos, céltudatos, meg nem alkuvó világnézete.”¹¹ Ehhez járult még most a művészeti érték

⁷ Balázs Béla: *Napló II. (1914–1922)*, vál., szerk., jegyzetek: Fábri Anna, Budapest, Magvető, 1982, 354.

⁸ Balázst és Lesznai Annát nem vették be a Vörösmarty Akadémia tagjai, azaz a harminc legjobbnak minősített író közé (hírei szerint Babits rá szavazott, de a pénzügyi alapot biztosító „Hatvány terrorjára” aztán nem választották be).

⁹ 1919. április elsején öttagú írói direktóriumot hozott létre a Kunfi Zsigmond vezette Közoktatásügyi Népbiztosság. A tagok: Lukács György, Balázs Béla, Révész Béla, Kassák Lajos, Komját Aladár. Április 19-én – ekkor már Lukács vezetésével – a Közoktatásügyi Népbiztosság újra kinevezte az Írói Direktóriumot: Lukács György, Osvát Ernő, Babits Mihály, Barta Lajos, Biró Lajos, Kassák Lajos, Móricz Zsigmond, Révész Béla, Szini Gyula, Balázs Béla, Komját Aladár.

¹⁰ *A magyar irodalom története*, <http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/05/300.html>

¹¹ *A kommunista irodalom, színjáték és színház programja – Interjú Balázs Bélával*, Színház, 1919. április 6.. Idézi még: K. Nagy Magda: *Balázs Béla világa*, Budapest, Kossuth, 1973, 250.

emancipáló funkciójának az elve, amely átüt azon az elképzelésén is, hogy a népet műveltséggel – faluszínházzal és faluoperával, a városokban pedig szervezett, remek színészeket egybegyűjtő társulatokkal előadásával – lehet felemelni, amely törekvéshez ugyan időlegesen hozzátartozik agitprop darabok bemutatása is, ám elsősorban a művészi szempontból értékes és időtálló műveknek – a klasszikusoknak – van ízlésalakító, nevelő és az új életre előkészítő szerepe.¹² „Az elv: a legmagasabb művészi színvonalat diktálni a színházakban, mert a proletárságnak nincs szüksége olcsó izgalomra, hanem a proletárság tanulni, művelődni, fejlődni akar.”¹³ (Balázs állásfoglalása egyébként egybevágott Lukács ~~azon~~ elveivel, aki leszögezte, hogy a minőségre nem törekvő pártirodalom nem támogatandó a Népbiztosság által, továbbá hogy Shakespeare-t és Goethét nem lehet azzal az indokkal félredobni, hogy nem voltak szocialista írók – „a kommunista kultúrprogram az, hogy a legmagasabb és legtisztább művészetet juttassa a proletáriátusnak, és nem fogja megengedni, hogy politikai eszközzé rontott vezércikk-poézissal pusztítsák az ízlését.”)¹⁴ A drámát Balázs – akárcsak egyébként az egy évvel korábban még nem politikai alapon megírt *Dramaturgiájában* – kifejezetten színházban előadandó, ott tömegekre együttesen hatni tudó alkotásnak tartja, amelynek elődje a görög (dionüszoszi eredetű) színház, s most még majd azt is hozzáteszi, ezen kollektivitás és egységes öntudat letéteményese valaha a kórus volt (mert a nép megnyilvánulása).

Balázs Béla a népbiztosságra maga mellé vette Lesznai Annát, akinek feladata az úgynevezett „Meseosztály” vezetése lett. A mese kiemelt fontosságú műfaj volt a Vasárnapi Kör és rajtuk keresztül később a Tanácsköztársaság illetékes funkcionáriusai – Lukács, Balázs, és Lesznai Anna – számára,¹⁵ egyrészt mert a csoda és megváltás világát nyújtotta, azt a szférát biztosította, ahol felszámolható minden határ, nemcsak az osztályhatárok között, hanem az emberek, állatok és növények, sőt a valós és a fiktív lények között is.¹⁶ Továbbá – s ebben Lukács *A kommunizmus erkölcsi alapja* című cikke adta meg számukra az irányt¹⁷ – a potenciális közönséget, a gyerekeket pedig a jövő ösztönös kommunistáinak látták, ha a felnőttek

¹² *A kommunista irodalom, színház és színház programja*, i. m., illetve: Balázs Béla: *A nép színháza*, Fáklya, 1919. április 22. Vö.: K. Nagy Magda: Uo.

¹³ *A kommunista irodalom, színház és színház programja*, i. m..

¹⁴ Lukács György: *Felvilágosításul, Vörös Újság, 1919. április 28.* In: Uő.: *Forradalomban. Cikk, tanulmányok 1918–1919, Bp., Magvető, 1987. OLDAL???*

¹⁵ Vö. még: Gángó Gábor: *A mese mint felvilágosítás, kultúra és erőszak*, In: *A művészettől a tömegkultúráig*, L'Harmattan Kiadó; Könyvpont Kiadó, Budapest, 2014, 127–134.

¹⁶ A Vasárnapi Kör (és a korai magyar avantgárd) mesekonceptióiról lásd saját tanulmányom: Földes Györgyi: *A mese metafizikája és a magyar avantgárd: Balázs Béla, Lesznai Anna és Kassák Lajos meséi*, Irodalomtörténet, 2000/4, 517–536.

¹⁷ Lukács György: *A kommunizmus erkölcsi alapja*, in: József Farkas (szerk.): *A büszke tettek ideje. Válogatás a Tanácsköztársaság irodalmából*, Budapest, 1978. 2. kötet. 120.

Mózesként képesek őket elvezetni az Ígért Földre. Ennek eszköze pedig, hangsúlyozza Balázs a *Ne vegyétek el a gyermekektől a mesét!* című cikkében, sokkal inkább a meseoktatás, mint a szociáldemokraták szerint tanítandó társadalomismeret, hiszen a(z ős)mesét a társadalmi kategóriákon inneninek tekintették: „De hiszen a népmesék sokkal régebbiek, mint a kapitalizmus, sőt a feudalizmusnál is ősből eredetűek. Úgy vannak innen a volt társadalmon, mint ahogy a kommunizmus túl van rajta. [...] Az ősi népmesék az irodalom egyetlen fajtája, melyben az osztálykülönbségek csak dekoratív motívumok. De a szereplők sorsát már csak azért sem befolyásolják, mert azokat társadalmon túli erők: tündérek és manók igazítják.”¹⁸ Szabó Viktor disszertációjában¹⁹ egy korabeli dokumentumra hivatkozva (*Jelentés az Irodalmi Ügyosztálynak a proletárdiktatúra idején kifejtett működéséről*)²⁰ megállapítja, hogy a mesedélutánok „egy ideig mentesek maradtak a proletárelvek befolyásától, noha az előadható meséket a Közoktatásügyi Népbiztosság határozta meg. S bár a Tanítók Szakszervezete a klasszikus mesék helyett „szocialista, kommunista meséket” óhajtott volna előírni a tanulóknak, a népbiztosság részéről Balázs Béla arra hivatkozott, hogy a „gyermeknek nem politikát, hanem poézist kell adnia még a Tanácskormánynak is”.

Harcok

A tanácshatalom veszélybe kerültével kiszáll az írói ~~diraktóriumból~~direktóriumból ~~kiszáll~~, csatlakozik a Vörös Hadsereghez. Rakamaznál a Werbőczy- vagy más néven a Székely Hadosztályban, pontosabban annak a fegyverletétel után a Vörös Hadsereghez átsatlakozó részében harcol a román és cseh csapatok ellen a magyar határ védelmében. *Vörös őrségen* című verséből referenciálisan nagyon sokat nem olvashatunk ki, nem tudunk meg az élményeiről (két helyszínt jelöl meg, illetve kiderül, hogy lovaskatona volt, mivel a nyeret használta párnának).

Tábortűz mellett, régen, nem régen,

Szatmármegyében, Sárosmegyében,

Sokszor feküdtem vörös őrségen

¹⁸ Balázs Béla: *Ne vegyétek el a gyermekektől a mesét!*, Fáklya, 1919. május 11., illetve: in: József Farkas (szerk.): *A büszke tettek ideje*. i. m., 205.

¹⁹ Szabó Viktor: *A magyarországi Tanácsköztársaság propagandája*, Eszterházy Károly Főiskola Történettudományi Doktori Iskola, http://disszertacio.uni-eger.hu/16/1/Szab%C3%B320Viktor_%20%C3%A9rtekez%C3%A9s.pdf

²⁰ *Jelentés az Irodalmi Ügyosztálynak a proletárdiktatúra idején kifejtett működéséről*, MNL-OL K 46-605.f.-II/5.-TAGYOB, 94–95.

Páston elnyúlva.

Fejem a nyergen, kezem a puskán,

Hanem a szemem a csillagos égen.

Ennél árulkodóbb a költemény szövegében, hogy az egy nagymértékben átesztétizált haditapasztalatot mutat be, azaz csak pár szóval utal az erőszakra („vérben és szennyben”): ez az átesztétizálás megvalósul egyrészt már a felütésnél a csillagos ég látványával (amelyre a tábornoknál fekvő katona felbámul), másrészt mint gesztus megerősödik a lírai alanynak fenntartott költő-(regős) szerepnek köszönhetően („Mi szépet látok, mesélem szépen, / Kobzosnak dolga”), harmadrészt pedig – és talán ez a vers legfőbb tétje – kijelölésre kerül a cél is, amelynek ígérete vigaszt nyújt és végsősoron felment az agresszió felelőssége alól: a vágyott és a forradalomban elérni kívánt Ember és az Élet a „szépségen” keresztül valósulhat meg.

Ebben a különös helyzetben adekvát megfelelést is talál internacionalizmusa és nacionalizmusa közötti egyensúlyozásra. Ritoók Emmának írott vita- (vagy éppen magyarázkodó, öngazoló) levelében veti fel a kérdést A Tanácsköztársaság bukásával, az ellenforradalmi rendszer létrejöttével, saját emigrációra kényszerültével kapcsolatban (és nem melleleg ugyanazt az antiszemitizmust – értsd: zsidó öngyűlöletet – is tanúsítja, mint Naplójában): „Ez a furcsa és tárgyaltalan epilog persze csak neked szól, bár neked alighanem gyakran elmondtam már. (Azóta még egyszer odavoltam csehek és románok ellen magyar földet védeni, keservesebb és vadabb harcban mint az első volt. A székely hadosztályban voltam. Kár, hogy nem mesélhetem neked, sok gyönyörűen szomorú és szép tapasztalataimat és nem panaszolhatom azt a keserves zsidógyűlöletet amellyel a harctérről visszajöttem. Minél jobban kell tisztelnem a ritka jó fajtát, amelyik aztán mindennél jobb, annál jobban undorít persze amaz. De ott a mezőn táborozva a székely fiúkkal újra megrendülten éltem át, hogy én ehez a fajtához tartozom. És ezt minden primitívségük mellett ők is érezték. Sajnos ez nem változtat azon hogy a kapitalizmust rossznak tartom, erkölcstelennek és kártékonynak és a magánvagyonhoz való ragaszkodást a Szentlélek ellen való bűnnek, a kommunizmust pedig az emberi spiritualizálódás egyetlen útjának, ami különben az első keresztények véleménye is volt. De legaljasabbnak tartom, hogy a »Nemzeti eszme« jelszava alatt állítják vissza a tőzsdét, a zsidó részvényesek kuponjait és a százezerholdas birtokokat az ameríkába vándorló magyar paraszttal. Mert csak ezt csinálják. Ami egyebet lehetne ezen címen csinálni azt egy szocialista államban is lehetett volna. (Talán nem épen ebben a szerencsétlen torz embrióban mint a mienk volt) – Hogy mért írom

mindezeket a késő dolgokat? Nem tudom. Ráérek. Rád gondolok és beszélgetek. És talán most sajog fel bennem a tragédiája, hogy legjobb esetben el kell hagynom ezt az országot mert kivernek belőle, mikor olyan mélyen átéltem hozzátartozásomat. Mert kommunista vagyok. Akkor pedig nem lehetek magyar.”²¹ Naplójában Horthy bevonulásakor ugyanezt fogalmazza meg némileg rendszerezettebben: azt sérelmezi, hogy a kommunistáktól, internacionalizmusuk miatt – amelyet ő leginkább egy nemzetközi (európai) nemzetunióban látna megvalósulni – elvitatják magyarságukat, hazafias érzelmeiket azok, akik mégiscsak kevesebbet tettek a magyarságért: például mert fenntartják a kapitalizmust, amelyet ő egy az egyben „zsidónak” tart, és az „idegen grófok” tulajdonában lévő nagybirtokrendszert. ~~Ebben a ki-az~~ Az elavulófélben lévő, antimodern nacionalizmusnak vannak igazán nagy hősei, s náluk lakik az „őspoézis”, a történelmi dicsőség, s ezekbe gyökerezetten az igazság – ez a forradalommi paradoxona és tragédiája.²²

Szökés

A naplóban lévő hiányok miatt a bujkálás időszakáról csak december 4-én kapunk hírt, akkor is csak a második szakaszáról. A Papnövelde utcát, ahol Balázs és Hamvassy Anna addig rejtőztek, azért kell elhagyniuk, mert a költőről kiderül, rühöt hozott haza még a harcterről – majd rövid ideig Máté Olgánál, Zalai Béla özvegyénél bujkálnak, aztán hosszabban Kmettyéknél, akik Balázs szerint kedves, szerény, csendes emberek, „nekibuzdult, keresztény kommunisták” – akiket, utóbb kiderül, a rendőrség is figyel. Náluk néha kisebb képzőművész-találkozó van, Pátzay, Ferenczy Béni járnak fel, akikkel egy eldugott magyar kommünről álmodoznak, „Tasmániáról”: „egy kis magyar szigetet kellene összeterejni valahol az óperencián túl”.²³ Annát átviszik a Naphegyre, ő a szobrászokhoz kerül Révai Józseffal együtt, akivel filozófiai és etikai vitákkal múlatják az időt. Később Annával Zuttéknál húzzák meg magukat, de egyre elkeseredettebbek, idegesebbek – a többiek, Fogarasiék, Lukácsék már Bécsben vannak, őket viszont Láng Juliskáék Pesten tartják óvatosságból, mert nem találnak egyetlen szökési alkalmat sem elég biztonságosnak (Mannheim Károlynál és barátnőjénél – illetve másoknál is – Kun Béla egy bizonyos pénzösszeget hagyott a Tanácsköztársaság körözött vezetőinek megsegítésére, kiszöktetésére). Végül, már az év vége felé, elindulnak, meglehetősen kalandos úton, hajóval, zsidó kereskedőnek álcázva (a részletből megint kiütközik Balázs belső antiszemitizmusa): „Végre aztán elutaztunk mégis Pestről, az öcsém

²¹ *A szellem útkeresői. Lukács György, Thomas Mann, Szabó Ervin és Balázs Béla levelei Ritoók Emmának.* (Közzéteszi: Vörös Boldizsár), Történelmi Szemle, 2000/1–2., 153–164.

²² Balázs Béla: *Napló II*, i. m., 345–346.

²³ Uo., 343.

passzusaival, festett bajusszal, pofaszakállal és szemöldökkel, lekent frizurával, kimaszkírozva (ocsmány zsidó szenzál-képem volt a cvikerrel az orromon. Nem szomorú, hogy lehet belőlem ilyet maszkírozni? Mégis kissé leleplezés talán? Ha nem is az enyém, hát a fajtának a leleplezése.) Esti kociút. Anna sír a kociúton végig. Csupa ismerős. A budai parton a hajó. Már elkötött. Úgy ugrunk rá. Annát átrángatjuk másfél méter távolságon. Alku a kabinra. A hajósok között a zsidó kereskedőkkel. A vitorlás, aki tudja, miről van szó, és sok pénzért ugyan, de vigyáz ránk!”²⁴ (Kint másnap találkozik Hajós Edittel, volt feleségével, aki azóta új szerelmével Oroszországban él, de Bécsbe érkezik segíteni őket, s aztán megkezdik hosszú emigrációban töltött éveiket, amelyet áthat már előre a honvágy.)

Emigrációs ének 1919-ben

Nézzél vissza édes párom

Túl vagyunk már hét határon.

Út előttünk, út mögöttünk,

Ködből, éjből napra jöttünk.

²⁴ Uo., 347–348.